

УДК 37.013.42

ЗАРОДЖЕННЯ ІДЕЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЕТИКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Харченко Людмила Павлівна,
м.Луганськ

У статті розкрито актуальність проблеми, яка розглядається, зміст педагогічної думки українських просвітників на проблему взаємовідносин між педагогами та учнями, батьками, колегами, важливість встановлення гуманістичних взаємовідносин на основі педагогічної етики.

Ключові слова: етика, етико-педагогічні ідеї, моральні відносини, гуманізм, педагогічний оптимізм.

Педагогічна етика, її формування є надзвичайно актуальним питанням. Вона представляє собою динамічну систему моральних вимог, які виступають як результат узагальнюючих соціально-педагогічних факторів у моральній свідомості і моральній діяльності педагога. Критерієм педагогічної етики можна вважати діяльність педагога, спрямовану на покращення виховного процесу. Тому формування педагогічної етики, яка формує через діяльність педагога моральність школярів, потребує уваги в процесі професійної підготовки педагога. Тим паче, що гуманістичні ідеї, які проголошують признання унікальної неповторності і цінності кожної особистості так і не реалізуються в масовій педагогічній практиці.

Питання формування педагогічної етики розробляють сучасні українські вчені: Н. П. Волкова, Т. К. Чмут, М. П. Чайкіна, А. М. Растрігіна, Л. Н. Хоружа, Н. П. Краснова; російські вчені: В. С. Кукушкін, Г. П. Медведєва, Т. В. Мішаткіна І. Т. Риданова, І. І. Чернокозов та інші.

Протягом багатьох століть український народ створив національну систему духовних цінностей, у структурі якої чільне місце займає педагогічна культура і педагогічна етика. Провідна роль в українській школі завжди належала народному вчителю, бо, за влучним висловом Івана Франка, "вчителем школа стоїть". Вчитель продукує творців матеріальних і духовних цінностей україн-

ського народу.

Широкого розповсюдження в Київській Русі набули перекладені твори давньогрецьких авторів. У "Зборнику Святослава 1073 р." наводиться "Повчання дітям Ксенофонта" (біля 430 – 355 до н.е., Коринф), давньогрецького письменника і історика, учня Сократа. У ньому викладені рекомендації щодо формування моральної поведінки дітей.

"Я, дети, говорю вам, отойти от жизни человеческой, знает ведь, как в жизни своей жил без лукавства, как во всем честен был и любил всех, не ради сана великого, не из гордости. Не укорял никого и никого не оклеветал, ни малого, ни великого. Не оставял церковь божию ни вечером, ни утром, ни в полдень. Не презрел нищих, не оставил странных и печальных, не презрел никогда ведь и заключенных в темницах, необходимое давай им, и тех, кто в плену избавил, не помышляя о чужой доброте. Так и вы живите, дети мои, да и вас бог ублажить и долголетие явит и сотворит. Убогих посещайте, вдов защищайте, немощных милуйте и осуждаемых неправо избавляйте, мир имейте со всеми. Более всех с теми, кто в пустыне и в пещерах, и пропасть земных добро творит. Помните монастырь, монахов и стыдитесь, и почитайте, и милосердствуйте. Матерям же вашим честь отдайте, и все добро им сотворите, да господа увидите радующегося и о том возвеселится в века. Все, сколько имеет золотом и серебром, и ризами, раздайте неимущим, и в работе сущей, как своих детей, любите и милуйте юных и старым свободу дайте, пищу им до смерти давая, и просто говорю: как меня видели творящим, и вы творите, да спасетесь и уподобитесь святым. Мать не забывайте, волю ее творите..." [1, с.79].

Ксенофонт підкреслює етичні правила його відношення до людей: "у всім чесний був і любив всіх", "не докоряв нікого і нікого не обмовив"; те, що ми сьогодні відносимо до педагогічної етики.

Велику роль у становленні морально-етичних педагогічних ідей зіграло "Повчання Володимира Мономаха дітям" (1096) – унікальний документ стародавньої педагогіки. Філософсько-педагогічні міркування Володимира Мономаха зачіпають ті ж проблеми етики, які розглядає Ксенофонт.

Володимир Мономах наставляв дітей: "Треба лжі берегтися, і п'янства, і блуду, бо в цьому душа погібає і тіло. А якщо хто йде по землях своїх за давниною, то хай не чинить шкоди ні своїм людям, ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, щоб їх не прокляли.

Де йтимете чи станете, напоїть, нагодуйте стороннього; а ще більше шануйте гостя – хоч простого, хоч знатного, якщо не можете дарунком, то їжею чи питвом. Люди ці, мимо ходячи, прославлять або засудять чоловіка по всіх землях.

Недужого треба одвідати, за мерцем іти, бо всі ми смертні. І чоловіка не можна минати, не привітавши, не сказавши доброго слова.

Жінку потрібно любити, але не давати їй власті над собою.

Коли щось добре вмієте – не забувайте, а чого не вмієте – учіться, як це робив батько Володимирів. Сидячи дома, вивчив п'ять мов і мав почесь від інших країв. Лінощі ж усьому лихому мати: що людина вміє – те забуде, а чого не вміє – того не навчиться.

А добре поводячись, не лінуйтесь ні до чого доброго, а на-самперед до церкви ходити. Хай не застане вас сонце в постелі – так батько Мономахів діяв і всі люди достойні" [2, с. 15].

Іоан Грішній в "Настановах багатіям" також приділяє увагу вихованню етичних взаємовідносин між людьми, не дивлячись на те, до яких верств населення належить людина.

"Чим більшим ти наділений від Бога багатством, тим більше і навіть більше того зобов'язаний віддати;

Твердо знай, у чому спасіння твоєї душі, – у тому, щоб нікого з людей не образити;

Будь грізним для підлеглих саном своїм, але люб'язним милосерд'єм своїм та ін.;

Колі хочеш, щоб тебе всі поважали, будь сам для всіх благо-дійником;

Не виправдовуй винуватця, навіть коли він тобі друг і не ображай правого, навіть якщо він ворог тобі" [3, с. 45]

Велику роль у розвитку освіти, духовної культури, становлення педагогічної етики зіграли братерства і общини міського населення, які почали створюватися в другій половині XVII ст. на Україні. Предмети, викладання яких велось в цих школах, були значною мірою пройняті гуманістичними ідеями.

Навколо братерств відбувалося об'єднання прогресивно на-строєних діячів – письменників, поетів, вчителів. У них вчилися, а потім трудилися багато відомих просвітителів. Надаючи велике значення формуванню особистості людини, вони звертали особливу увагу на методи роботи з дітьми і найголовніше, на необхідність сумісної участі в навчальному процесі вчителів, дітей і батьків.

У виступі Арсенія Єлассонського, першого ректора Львівської братської школи, викладача грецької мови перед братчиками, звертається увага на те, що учні повинні відчувати до вчителів не тільки страх, але й повагу. І вчителі повинні відноситись до учнів з повагою.

«Во-первых, заявляю им, что учился у наших учителей, у мудрейшего господина Матфея, людей благочестивых и правоверных... и буду учить их детей, во-первых, первую философию – боязнь бога... Во-вторых, принадлежащую любовь и уважение к их родителям, и ко всем старшим, и братьям во Христе, в-третьих, греческой письменности и языку... Я же решительно должен их обучать строго два часа быстрому (чтению), поскольку, конечно, воспринимается ими материал. Далее их будут обучать учителя в установленном порядке, буду показывать, обучая их, то, что нами было сказано, с боязнью и уважением до 9 часов. Необходимо, чтобы и дети питали по отношению к учителям доброжелательный страх и уважение" [4, с. 68].

У Статуті Львівської братської школи 1586р. описуються ставлення вчителя до учнів, які повинні бути створені в школі. Відносини ці повинні бути побудовані на взаємоповазі і любові. Високі вимоги пред'являлися до особистості вчителя.

"Дидаскал, или учитель, этой школы должен быть благочестивым, умным, смиренно мудрым, кротким, сдержанным, не пьяница, не развратник, не лихоимец, не сребролюбец, не злой, не завистник, не смехотворец, не сквернословец, не волшебник, не басносказатель, не пособитель ереси, не нарушитель благочестия, а во всем представлял образ для подражания, и чтобы ученики были, как учитель их" [5, с. 61].

Покарання по статуту школи є обов'язковим способом виховання, але не "по-тиранськи, а по-вчительськи".

"Дидаскал, взяв врученного ему ребенка, должен его учить овладевать полезными науками, за непослушание наказывать не по-тирански, а по-учительски, не выше, но по силе, не буйствуя, а спокойно и смиренно, не только по-народному, но и выше народного, чтобы из-за своей нерадивости, зависти или коварства не оставался виновным ни за одного (ученика) ни перед богом, ни перед родственником, ни перед ним самим, если бы забрал у него время или же отвлек его" [5, с. 62].

Вчитель повинен однако, з любов'ю відноситися і до бідних, і до багатих учнів.

Богатый над бедным в школе ничем не должен быть выше, только самой наукой, телом же равны все, главы единой члены; глаз руке, рука ноге не может сказать: ты мне не нужен.

Учить дидаскал и любить должен всех детей одинаково, как сынов богатых, так и сирот бедных, и тех, кто ходит по улицам, прося подаюния; кто сколько научится может по своим силам, только не усерднее одного учить, чем другого, ибо написано: "Всякому бо просящему у тебе дай и хотящему у тебе взятии не возбрани, хощу бо всем спастися и в разум истинный" [5, с. 62].

Особливе місце в роботі вчителя займає формування в учнів етичних якостей, відводячи для цього "не малий час, а значно більше".

"После вечерни в субботу должен дидаскал разговаривать с детьми не малое время, а значительно больше, чем в другие дни, научая их страху божьему и прилежным юношеским обычаям: как они должны вести себя в церкви перед богом, дома перед родственниками своими и в других местах, добродетель и стыд хранишь, высказывать богу и его святым честь и страх, родным и дидаскалам послушание, всем покорность и уважение, себе самому чистоту и целомудрие. И эти поучения снова должны внушаться ребенку... бо написано: "Любяй сына прилежнее наказует, а не любяй шадит жезла", і говорить: "Отрочатю безумие на сердци привязано, жезлом же изнежеш е, новое бо вино в мехи новые вливают и обою соблюдется.

Если сам учитель или кто-либо из его учеников был виновником тех дел, которые не только закон разрешает, но и запрещает, как-то: блудник, пьяница, вор, кощунник, нерадивый, сребролюбец, клеветник, гордый, такой не только учителем, но и даже жителем не должен быть здесь" [5, с. 79-83].

Таким чином, якщо вчитель сам порушує етичні норми поведінки і відносин, він не має права навчати дітей.

У "Перестроге..." міститься зведення етичних правил по відношенню дітей до вчителя і законів етичного сімейного виховання. В історико-педагогічній літературі все більше затверджується думка, що "Перестрога..." належить Івану Іову Борецькому (Іван Матвійович Борецький, рік народження невідомий – 1631) – відомому українському письменникові – полемісту, просвітителю, організаторові братських шкіл на Україні, ректорові Львівської і Київської братських шкіл.

"Учителей более, чем отцов, следует искать и любить. Если же как отца не хотят стыдиться, то как старика подобает, если же седины пренебрегают, то как благодетеля стыдиться необходимо...

Учите их... хождению спокойному, голосу умеренному, речи благочинной, пище и питию умеренному, при старших – молчанию, при мудрейших – послушанию, при имущих – повиновению, к равным и меньшим любви величественной. От злых и плотских и любовещательных – отлучаться. Мало вещать, больше же разуметь. Не быть дерзким в словах. Не излишествовать беседою, не быть готовым на смех. Стыднением украшать себя. С распутными не беседовать. Смотреть вниз, душу же иметь вверх. Избегать прекословия. Не унижать учительского достоинства... не искать

от людей похвалы” [6, с.155].

Сліфаній Славинецький (1600-1675) в роботі “Громадянстві звичаїв дитячих» вказує, що необхідне “навчання доброти, спільної речі бажати або не бажати, спільна прихильність, нориви всіх людей зносити і терпіти, самолюбства не мати, не підноситися вище за інших, вірі і знаку старовинної дружби не шкодити, благодіяння завжди пам'ятати, приятелів служити і догоджати” [7, с.93].

Семіон Полоцький (1629-1680) бачив мир книгою, написаною богом. Завдання вчителя – навчити читати цю книгу за допомогою батьків. Природа дитини – “скрижаль ненаписанная” – зображення на якій багато в чому залежить від вчителя, від його відношення до дитини.

“Один з майстерних вчителів подає нам такий корисний приклад навчання дитячої молоді:

По-перше, каже: нехай вчать батьки своїх дітей вимовляти добрі й чисті слова, а не гідкі й погані, правдиве, а не брехливе казати, бо яким жиром нова посудина буде словнена, того запаху ніколи не позбудеться.

У другому (каже) семиріччі нехай вчать їх якому-небудь майстерству, щоб могли за це одержувати потрібне для життя. Найбільше ж треба охороняти їх від поганих видовищ, бо як не личить юним гідке вимовляти, так і бачити. Аристотель пояснює причину, що попереднє найбільш подобається з тієї причини, що бачиться вперше, юні приглядаються з подивом, і тому твердо тримають це в пам'яті. “У третьому же (каже) семиріччі, коли одержать добрий і достатній розум, хай будуть навчені страху божому і мудрості, щоб жити по-божому, а також розумінню і майстерності, як бути чесним громадянином в світі.

У ці тричі по сім років, до чого юнак прихилиться, того триматиметься і в старості по таким словам: юнак, шляхом своїм ідучи, якщо і постаріє, не відступить від нього. Так овочі на городі, що на них залізом напишеться, коли вони молоді, то під старість чіткіше і світліше на собі виявляють: подібні до них і юнаки, бо що одержать у юності, як насіння, то в старості з'являть з себе, як колося. І якими, як дерева навесні квітами зацвітуть, такі під старість плоди дадуть...” [8, с.99].

Славетний український педагог Феофан Прокопович (1681-1726) у своєму творі “Духовній регламент” відстоював необхідність формувати високоосвічену, духовно багату молодь. Ним визначено зміст роботи церковних шкіл, викладено багато цінних методичних порад і рекомендацій щодо виховання і навчання учнів. Він вказує на необхідність мотивації учнів: “А котрий (учень) не прикидав собі тупості, бажаючи відпущення додому, як то інші прикидають тілесну неміч від солдатства, випробуванню його розуму цілий рік покласти. І може розумний вчитель придумати засоби випробування такі, яких він пізнати і перехитрити не зможе.

Визначеним і добрим учителям звеліти, щоб вони спершу розповідали учням своїм коротко, але ясно, яка сила є даної науки: граматики, наприклад, риторики, логіки тощо. І чого бажано досягнути завдяки цьому або іншому вченню, щоб учні бачили берег, до якого плывуть, і більшу б охоту мали, і збагнули б щоденне надбання своє, а також недоліки” [9, с.116].

Золотим фондом української педагогіки є морально-етичні погляди вітчизняних просвітителів. Їх ідеї про гуманістичні взаємовідносини вчителя з учнями, з батьками, колегами покладені в основу сучасного явища “педагогічна етика”.

Література та джерела

1. Изборник Святослава 1073 // Антология педагогической мысли Украинской ССР [Текст] / АПН СССР ; сост. Н. П. Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – С.61-63
2. Усна народна творчість. “Велесова книга” та інші твори прадавньої української літератури : посіб. для 9 кл. / авт-уклад. В. В. Пращич. – Х. : Ранок, 1999. – 257 с.
3. Златоструй. Древняя Русь X – XIII веков. – М. : Просвещение, 1990. – 548 с.
4. Медведева Г. П. Этика социальной работы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Галина Павловна Медведева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 208 с.
5. Устав Львовской братской школы 1586 г. Порядок школьный // Антология педагогической мысли Украинской ССР [Текст] / АПН СССР ; сост. Н. П. Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – С.79-83
6. Пересторога // Антология педагогической мысли Украинской ССР [Текст] / АПН СССР ; сост. Н. П. Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – С.88-89
7. Славинецький Є. Громадянство звичаїв дитячих / Сліфаній Славинецький // Хрестоматія давньої літератури. – К. : Знання, 1967. – С.155-161
8. Полоцький С. Букварь языка словянска / С. Полоцький // Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / за заг. ред. С. А. Литвинова. – К. : Рад. шк., 1961. – С.39
9. Історія української школи і педагогіки : Хрестоматія / Упоряд. О. О. Любарь; за ред. В.Г.Кремня. – К.: Т-во “Знання”, 2003.– 766 с.

В статтє раскрыта актуальность проблемы, которая рассматривается, содержание педагогической мысли украинских просветителей на проблему взаимоотношений между педагогами и учащимися, родителями, коллегами, важность установления гуманистических взаимоотношений на основе педагогической этики.

Ключевые слова: этика, этико-педагогические идеи, моральные отношения, гуманизм, педагогический оптимизм.

The author of the article has considered the is the content of pedagogical ideas of Ukrainian educators on the problem of relations between teachers and pupils, parents, colleagues, the importance of humanistic relations on the basis of pedagogical ethics.

Key words: ethics, ethical and pedagogical ideas, moral relations, humanism, pedagogical optimism.